

Дерев'яні шедеври

Київщини

Церков збудую з трьома верхами,
З трьома верхами, з двома оконці.
Єдним оконцем сонечко зходить,
Другим оконцем місяць заходить.

(Давня колядка)

Дерев'яні церкви Київщини — одна з цікавих, та, на жаль, маловивчених сторінок нашої минушини. На відміну від, скажімо, Лівобережжя чи Західної України дерев'яну архітектуру цього регіону досі майже не досліджено. Справа ускладнюється тим, що більшість споруд — справжніх шедеврів культового зодчества — не збереглася. Але залишилися малюнки, описання, є поодинокі публікації, присвячені окремих, найвідомішим пам'ятникам.

Київський архітектор Юлія Івашко-Бадзюх, узагальнивши наявний матеріал, розкриває глибинні засади старовинного культового мистецтва Київщини та світоглядне коріння, на якому воно зростало і розвивалося. А, крім того, ставить деякі, пов'язані з ним, сучасні архітектурні проблеми...

Як і культові споруди інших народів, дерев'яні церкви України відобразили духовне єство нашої нації — її світогляд, вірування, житейську філософію. Дух народу відлунує в естетиці, стилістиці вітчизняного зодчества.

Упродовж віків світоглядні уявлення, властиво, зазнавали змін, впливів, — відтак еволюціонувало й архітектурне мистецтво. Проте в усі часи воно зберігало суттєве — характерну естетику, обумовлену самобутнім менталітетом українців, специфікою їх міфології, релігії, філософського мислення.

Наприкінці 80-х років минулого століття етнограф і історик Тадей Рильський, батько відомого поета, на підставі власних спостережень та досліджень вказав на певні особливості українського світобачення. Він зокрема зауважив таку рису світогляду українців, як органічне поєднання церковних канонів з життєлюбним, земним за своєю суттю, розумінням буття. Це вочевидь віддзеркалилося і в дерев'яному зодчестві: архітектура наших церков, порівняно, скажімо, з аналогічним мистецтвом сусідньої Росії, помітно радісніша, піднесеніша, більш світська. Українці не знали гнітючого страху перед Богом. Між ними й божеством не існувало тієї незмірної дистанції, що перетворювала людину стосовно абсолюту на нікчемну комаху. Відтак і в культових спорудах відлунувало характерне для українця почуття зближеності з Богом, піднесеності до неба, тісного зв'язку земного і вищого світів. За постійного щирого спілкування з Богом домінували не рабське схилення і страх, а любов до Творця, а водночас і до його творіння, — тобто до ближніх, природи. Можливо, саме характером релігійного життя і пояснюється притаманна українцям душевна м'якість, миролюбність щодо інших народів, толерантність щодо чужих традицій, звичаїв, вірувань.

Прийнявши християнство, український етнос осмислював та інтерпретував його в дусі власного традиційного світосприйняття, синтезувавши церковну догматику з одвічними народними уявленнями. Він демократизував християнський пантеон, наділивши святих, ангелів і самого Господа рисами, характерними для простих людей. Внаслідок християнське небо наблизилось до землі, а люди — до надприродних істот. За свідченнями Т. Рильського, йому доводилося чути вельми оригінальні народні версії створення Богом

земного світу, а щодо Богородиці селяни міркували так: «Матір Божу малюють завше панею, а вона була проста людина — її б треба малювати у сірій свиті». Матір Божа, отже, підсвідомо асоціювалася з простою матір'ю-селянкою. Неважко зрозуміти, чому впродовж віків в Україні народна любов до Богородиці лишалася незмінною, чому їй присвячено стільки храмів...

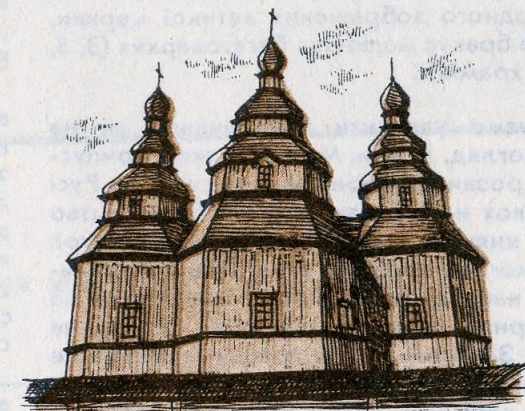
Самобутність релігійних уявлень і релігійного життя зумовила вибір певних архітектурних форм певної естетики. На якому підґрунті зростало дерев'яне зодчество Київщини? Дореволюційні дослідники багато сперечалися з цього питання. Одні (П. Глазунов, Г. Павлуцький, Є. Січинський, В. Січинський) вважали дерев'яну культову архітектуру регіону похідною від візантійського зодчества. У п'ятиверхих храмах вбачали доказ безперечного впливу Візантії з її гранчастими ротондами октагонами (на штиб Сан-Вітале в Равенні) — вони начебто й дали гранчасту конфігурацію зрубам. Втім, учені, які обстоювали візантійське походження дерев'яних церков України, не заперечували їх оригінальності... Інші дослідники (О. Уваров, В. і Д. Щербаківські) наголошували на самобутності національного культового зодчества.

Можна було б погодитися, що форми дерев'яних церков запозичені в мурованих, як це стверджує приміром, Ф. Ернст, але тоді виникає ось таке питання. Грецька місія побувала вперше в Києві 860 року; офіційне хрещення Русі Володимиром відбулося 988 року, наступного, 989-го, князь запросив грецьких майстрів для будівництва кам'яного храму. Але ж на час прибуття візантійських зодчих вже існували дерев'яні церкви! 882 року в Києві, на могилі Аскольда, була церква Миколи; 945-го — збудована Ольгою дерев'яна Софія; відомо також, що в 980-і роки існували дерев'яні храми Василя у Вишгороді, Спаса у Василеві, церква у Корсуні. Г. Павлуцький зауважив літописні зображення 3 і 5-верхих дерев'яних храмів в «Ізборнику» Святослава, «Сказанні Якова Мниха про Бориса і Гліба».

* В рамках дослідження автор умовно визначає Київщину в межах колишньої Київської губернії.

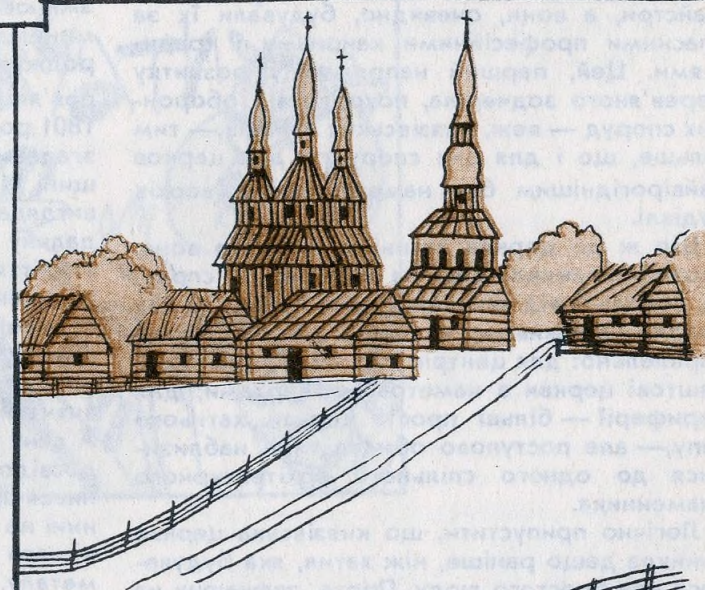
•Церква з с.Дорогинка/1600/

•Церква с.Дибинці/1713/

•Церква с.Плісєцьке/1745/
/МАЛ. ДЕЛЯФЛІЗА/

•Церква с.Мартинівчи/1746/
/МАЛ. ДЕЛЯФЛІЗА/

•Церква с.Уляники/1768/
ЗА С.ТАРАНУШЕНКО

•Церква с.Росишки/1905/
/МАЛЮНОК З ФОТО/

У цьому контексті привертає увагу версія О. Уварова. Найпоширенішими у Візантії типами храмів, зазначає він, були базиліки, ротонди, та говорити про їх вплив на церковну архітектуру хатнього типу, — характерний різновид українського дерев'яного храму, — справа вельми проблематична.

Але як пояснити той факт, що в літописах немає жодного зображення хатньої церкви, тоді як не бракує малюнків багатoverхих (3, 5, 13 бань) храмів?..

Спробуємо узгодити суперечливі, як на перший погляд, думки. Можна цілком припустити, що розвиток дерев'яних церков на Русі йшов у двох напрямках: там, де будівництво велося княжим оточенням, архітектура справді могла зазнавати візантійського впливу, хоча навряд чи він надто позначався на архітектурних формах, швидше, гадаю, на інтер'єрі. Зауважимо, що грецькі майстри не мали досвіду дерев'яного будівництва, яким володіли слов'яни, отож, навряд чи взялися б керувати справою, у котрій були некомпетентні. Тобто, як вважає більшість дослідників, дерев'яні церкви на Русі зводили руські майстри, а вони, очевидно, будували їх за власними професійними канонами і традиціями. Цей, перший напрямок у розвитку дерев'яного зодчества, походив від оборонних споруд — веж, князівських палаців, — тим більше, що і для цих споруд, і для церков найвірогіднішим був наметовий тип верхів будівлі.

Що ж до церкви хатнього типу, то вона, імовірно, виникла десь на периферії і, справді, походить від звичайної хати. Гадаю, ці два напрями в давньому зодчестві могли існувати паралельно: для центрів Русі були характерні баштові церкви з наметовими верхами; для периферії — більш прості церкви хатнього типу, — але поступово обидва типи наблизилися до одного спільного архітектурного знаменника.

Логічно припустити, що князівська церква виникла дещо раніше, ніж хатня, яка будувалася для простого люду. Проте, зважаючи на притаманне українському народу прагнення до поетичності, храм хатнього типу природно еволюціонував у напрямку до більш складної, спрямованої вгору композиції. Процес цей, очевидно, надовго загальмований монголо-татарською навалою, а пізніше литовським пануванням в Україні, набуває розвою на початку XVII століття. Форми церков, правда, ще архаїчні, що помічаємо на прикладі таких давніх культових споруд, як церква в селах Дорогинка (1600 рік) та Острійки (1606); але вже й тут виявлено ознаку, яка згодом набуває розвитку в дерев'яних шедеврах XVIII віку — просторість інтер'єру.

У більшості церков XVIII століття баштова композиція свічкою виростала у височінь, неначе прагнучи з'єднати землю з небесною сферою. У храмах виразно відобразилася уява народу про естетику, гармонію архітектурної форми. Майстри прагнули створити єдиний співучий перспективний простір, причому задля досягнення цього вражаючого ефекту вдавалися до різноманітних тонкощів: зруби робили з нахилом до центральної вісі композиції; щоб візуально збільшити висоту, в стінах вирізували арки; яруси зменшувалися догори для підсилення перспективи тощо.

Зміни в архітектурі співпали з національно-визвольним рухом на українських землях, з розквітом козаччини, утвердженням національної самосвідомості й гордості. Люди відчули себе господарями на власній землі, і це, вочевидь, відобразилося в українських церквах — гарних, піднесених, гордих. Одним із головних замовників у будівництві стає козацька старшина, відтак храми виростають насамперед в центрах козаччини — Умані, Василькові та інших містах.

Серед культових споруд Київщини, збудованих у XVIII столітті, хочеться насамперед назвати шедеври, про які досі не зустрічали згадок в літературі, хіба що в давніх архівних документах: церкви в Кодлубині біля Фастова, в селах Товмач, Дибинці, Уляники, Плісецькому... А загалом перерахувати всі дерев'яні шедеври Київщини важко, а ще важче вибрати серед них кращі, бо кожна з них прекрасна по своєму.

Наступні століття наклали на дерев'яну архітектуру. Київщини власний, на жаль, нерадісний, відбиток. На кшталт того, як змінювалася психологія народу, знищувався його волелюбний дух і сама пам'ять про козаччину, змінювалися і українські храми: нижчали, меншали, схилиючи горді голови, — наче вироджувалися. Перебудова, якої зазнали дерев'яні церкви після синодального наказу 1801 року, не додали їм краси. Для прикладу, згадаємо церкву села Рососки на Таращанщині (1905 рік). Якою блідію і невиразною виглядає вона, попри свою еклектичну синодальну оздобу, поруч з церквами XVIII століття, позбавленими штучних і чужорідних зовнішніх прикрас!..

Імовірно, в декого з'явиться думка: ну, гаразд, існували гарні дерев'яні церкви, звісно, варто щось про них знати, — але який сенс вивчати, досліджувати всю цю старовину? А сенс у тому, щоб скористатися багатющим досвідом майстрів минулого. Справді, змінився архітектурний стиль, і дерев'яні форми нині не конкуренти новітнім. Але річ не в тім, з чого будувати сучасні церкви, з бетону, металу, скла чи дерева, а в тому, що і як будувати.

Проблема полягає саме в знатті — знатті нашого минулого, наших самобутніх національних архітектурних надбань. На мою думку, ми не готові будувати в Україні сучасні православні храми, бо не вельми знаємо традиції вітчизняного зодчества, зокрема, традиції окремих регіонів України, тієї ж, скажімо, Київщини.

У сусідній Польщі будують чудові сучасні костьоли, оригінальні щодо архітектури, але це справді польські храми. Там не було такої нищівної руйнації національної культової архітектури, якої зазнав наш край. В нашому ж культовому зодчестві знищено цілі пласти. І боюся, що, почавши будувати сучасні храми, не знаючи, не відродивши втраченого — нашого власного, самобутнього, — матимемо безликі, чужі споруди, позбавлені народності, душі й самого життя. Перш ніж зводити храм, ми повинні знати. Знати наше минуле, наші традиції, нашу духовну історію. Архітектурі це стосується не меншою мірою, ніж будь-чого іншого.

Юлія ІВАШКО-БАДЗЮХ.